

політики на Сході, Заході, Балканах. Влада імператора була необмеженою, а грецька церква її підкріплювала, бо була інтегрована в загальнодержавну систему й повністю залежала від імператора. Приймаючи християнство, князь ліквідував язичницькі капища, побудував християнські церкви (Св. Василя, Десятинну), одружився з Ганною, сестрою імператорів візантійських, поєднався з царями «Другого Риму».

Отже, прийняття християнства сприяло остаточному розпаду родових відносин у східних слов'ян, докорінним змінам у їх світосприйманні, зміцненню міжнародного авторитету Київської Русі, стало підґрунтям для створення міцної централізованої держави, започаткувало формування якісно нових підвалин у культурі, на яких розвивалися писемність, освіта й література, мистецтво. Це значний крок у розвитку східнослов'янської цивілізації, унаслідок чого сталися суттєві зміни в етнічному, політичному й культурному розвитку Русі.

Трофімов В.
ХНУ ім. В. Н. Каразіна

ВПЛИВ БОГОМИЛЬСТВА НА КИЇВСЬКУ РУСЬ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Після розпаду Радянського Союзу в українській історіографії надзвичайно поширився цивілізаційний підхід до вивчення історії, унаслідок чого увагу істориків значною мірою перенесено із соціально-економічних процесів на культурні. Зросла потреба досліджень, які розглядали б проблему культурних впливів і запозичень, використовуючи нову методологію. Це стосується й доби Київської Русі, події якої, на думку представників цивілізаційного напрямку історіографії, визначили подальший розвиток Східної Європи.

Питання впливу богомільської ересі на духовне життя на східнослов'янських землях порушувалося доволі давно. Його розглядали як українські та російські вчені (І. Франко, М. Грушевський, В. Любашенко, Н. Осокін, Л. Карсавін, Г. Литаврин), так і болгарські (Д. Ангелов). Однак робили вони це переважно з позитивістських та марксистських позицій. Альтернативні підходи до цього питання майже не застосовувалися.

Постає необхідність розгляду поширення богомільських ідей на землях Київської Русі з цивілізаційного погляду. Виходячи з такої позиції, богомільську дуалістичну ересь можна схарактеризувати як реакцію слов'янської культури на асиміляційний тиск з боку Візантійської та Західної цивілізацій. Тобто популярність богомільських тенденцій прямо залежала від ступеня активності політичної та культурної конфронтації. Виникнення богомільства в Болгарії відповідає часу антивізантійського повстання та утворення II Болгарського царства, а популярність богомільської ересі в Боснії XIII–XIV ст. пояснюється становищем цієї країни, яка стала ареною жорстокого католицько-православного ідеологічного (а часом і військового) протистояння. Можна стверджувати, що поширення богомільських тенденцій на Русі збігається в часі з початком процесу культурної візантинізації руських земель після офіційного запровадження християнства 988 р., а тенденції ці існують до X–XI ст. (певні згадки, наприклад, фіксуються в «Повісті минулих літ»). Богомільство, отже, було реакцією на виклик візантинізації в культурі південних і східних слов'ян, а інтенсивність цього руху залежала від масштабів асиміляційного тиску.

Такими міркуваннями можна пояснити деякі механізми виникнення й поширення богомільського еретичного руху. Застосування системи «виклик – реакція», детально обґрунтованої у працях А. Тойнбі, дає змогу висвітлити, зокрема, питання про інтенсивність богомільського руху на різних територіях. Однак ця концепція вимагає уточнення й подальшого вивчення. Наступним необхідним кроком є порівняння богомільського прикладу з іншими середньовічними ересями, визначення спільних і відмінних тенденцій у розвитку ересей із цивілізаційного погляду.

Подкуйченко С.
НТУ «ХП»

ГРОШОВІ ОДИНИЦІ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Метою цієї статті є дослідження розвитку грошової справи в період Київської Русі. Під час підготовки роботи проаналізовано роботи Г. Ф. Корзухіної «Русские клады IX–XIII вв.» (1954); І. Г. Спасского «Русская монетная система» (1970); стаття В. Л. Яніна «Нумизматика и проблемы товарно-денежного обращения в Древней Руси» (1955) тощо.

У писемних пам'ятках давньоруського права й літописних джерелах неодноразово згадують грошові одиниці, якими користувалося населення Русі: гривна, ногата, куна, резана, векша, або вивериця. Термін «гривна» вживали для позначення вагової, грошово-вагової та грошово-лічильної одиниць Київської Русі та інших слов'янських країн. Він походить від назви золотої чи срібної прикраси у вигляді обруча, яку носили на шиї (загривку) і яка була ознакою соціального статусу її власника. За іншою версією, спочатку гривною називали голову худоби (гриву), що була еквівалентом вартості.

У грошовому обігу східних слов'ян гривні у формі зливків срібла відомі віддавна. Виявлений біля Старої Ладоги скарб з куфічними дирхемами та гривнами датується 808 роком. Однак зливки IX ст. не були ще монетними гривнами, бо не мали стандартної ваги та проби. Наприклад, в одному з волинських скарбів, який датується X ст., налічується 41 паличкоподібний зливок. Тоді ж у басейні середньої течії Дніпра з'являються золоті зливки такої самої форми. Серед дослідників-нумізматів немає єдиної думки щодо датування появи перших монетних гривен. Більшість дослідників схиляється до думки, що виготовляти їх починають у другій половині XI ст. Першими на грошовому ринку з'явилися гривні київського типу – ромбоподібні шестикутні зливки срібла.

У період становлення й розбудови давньоруської держави на її землях поширилися візантійські монети. На півночі Русі вони поступалися куфічним дирхемам та західноєвропейським денаріям, але в середньому Подніпров'ї та на південно-західних землях саме візантійські золоті соліди (номізми) та срібні міліарисії стали взірцями для перших монет київських князів – золотих златників і срібних срібляників.

Перші знахідки золотих і срібних монет із відкарбованим на них ім'ям князя Володимира Святославича (980–1015) з'явилися наприкінці XVIII ст. У листопаді 1796 р. київський аптекар Г. Ф. Бунте випадково купив загадкову золоту монету, знайдену до 1794 р. десь на Чернігівщині чи Полтавщині. Дещо пізніше, близько 1815 р., неподалік Борисполя знайшли срібну монету Володимира Великого. Обидві вони були вперше опубліковані наступного року під назвою «златник» і «срібляник». Упродовж першої половини XIX ст. через невелику кількість відомих монет

київського карбування зацікавлення ними було незначне, а в їхньому давньоруському походженні сумнівалися. Лише знахідка 1852 р. Ніжинського скарбу, який складався з понад 200 монет, остаточно встановила їх давньоруське походження. Златники Володимира композиційно наближені до візантійських солідів імператорів Василя II та Константина VIII (976–1025). Відомі 11 златників цього правителя поділяють на два основні типи, які різняться легендами аверсів монет. На першому вміщено напис «Владимир на столе», на другому – «Владимир, а се его злато». Середину монетного поля аверсу займає поясне зображення князя, увінчаного вінцем, зі скіпетром, який завершує хрест, у правій руці. Над лівим плечем Володимира можна побачити родовий знак власності роду Рюриковичів – тризуб. Реверс монет обох типів однаковий – зображення Христа-Пантократора, навколо якого кругова легенда, що подає повне ім'я Ісуса Христа.

Отже, у роботі на основі розгляду класичних праць проаналізовано грошову систему давньоруської держави. У період Київської Русі використовувалися різноманітні грошові одиниці – гривні, златники та срібляники, візантійські монети тощо.

Ляшенко М.
НТУ «ХП»

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА 1648–1657 рр.: ПИТАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ СОЮЗУ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО І КРИМСЬКОГО ХАНСТВА

Серед дискусійних питань, пов'язаних з історією національно-визвольної війни 1648–1657 рр., важливе значення має проблема доцільності військово-політичного союзу Війська Запорозького і Кримського ханства.

Укладення 1648 року Б. Хмельницьким союзу з Кримським ханством стало важливою передумовою розгортання козацтвом широкомасштабного антипольського повстання. Гетьман ефективно використав суперечності між Кримом і Річчю Посполитою та отримав від хана Іслам-Гірея III військову допомогу, що забезпечило здобуття козацьким війсь-

ком блискучих перемог у битвах під Жовтими Водами та Корсунем (травень 1648 р.). Запорукою цих успіхів було поєднання на полі бою високо-рухливої татарської кінноти з вогневою міццю козацької піхоти. Перемоги українсько-кримськотатарського війська продемонстрували потужну силу цього союзу, який дав шанс змінити співвідношення сил у регіоні на користь України й Криму. Об'єднання збройних сил Війська Запорозького і Кримського ханства дало змогу зрівняти шанси козаків у боротьбі з численною польською кіннотою.

Однак союз мав і негативні наслідки. Татари чинили насильства і грабунки на території «союзної» України. Окрім цього, саме сепаратні татарсько-польські угоди 1649 р., 1653 р. та 1654 р. і самовільний відступ татарської кінноти в битві під Берестечком 1651 р. негативно вплинули на динаміку Української революції 1648–1676 рр. Отже, українсько-кримськотатарський союз, незважаючи на свої початкові успіхи й вагомий військовий потенціал, виявився нездатним забезпечити зовнішньополітичні інтереси Війська Запорозького.

Даценко М.
НТУ «ХП»

ПОЗИЦІЯ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА У ВІДНОСИНАХ ІЗ ТЕВТОНСЬКИМ ОРДЕНОМ

Галицько-Волинське князівство, перебравши на себе головні політичні, соціально-економічні й культурні інститути Київської Русі, відіграло важливу геополітичну роль у Європі, оскільки було природним заслоном від Ординської агресії та подальших завоювань Тевтонського ордену.

У середні віки вважали, що Галицько-Волинська держава – це та військова сила, яка зможе зупинити монголо-татарську навалу. За таких умов цьому князівству нічого не залишалось, як «стати» такою силою. Але війною на монголів не підеш, тому слід було вдатися до дипломатичних хитрощів. Тому князь Лев Данилович у своїй політиці змушений був орієнтуватися на союз із причорноморським улусбеком Ногаєм. Але

контакти з тевтонцями залишалися інтенсивними. Наявність тісних зв'язків Лева Даниловича з Ногаєм сприяло розвитку чорноморсько-середземноморської торгівлі. Торговельні контакти між орденськими, волинськими й галицькими містами дали змогу відродити древній Бурштиновий шлях Віслою, Західним Бугом і Дністром від Балтики через Торунь, Володимир і Львів до Чорного моря. Розвиткові зв'язків сприяли й німецькі колоністи, переселення яких підтримували Данило Романович і Лев Данилович, прагнучи підняти торгово-ремісничі міста після монгольського погрому.

Католицький Рим цікавився лише розширенням сфер свого впливу. А Тевтонський орден хотів упевнитись у тому, що Галицько-Волинське князівство не стане воювати з ними на боці Золотої Орди. Весь католицький світ очікував, що Галицько-Волинська Русь стане щитом для Європи від усіх загроз зі Сходу.

Після загибелі Ногая 1300 р. Галицько-Волинська держава звільнилася від ординської опіки, що відбилось у прийнятті Юрієм Львовичем королівського титулу і створенні окремої Галицької митрополії, яка об'єднала єпархії на територіях, незалежних від Орди. Тепер, ще більш зацікавившись постачанням зброї та стратегічної сировини, галицько-волинські князі прагнули підтримувати дружні контакти з орденом. Приймаючи королівську корону з рук папського легата Опізо, Данило Романович, безумовно, розраховував на Орден як на воєнного союзника. Битва під Легницею 9 квітня 1241 р. і всі наступні за нею сутички з монголами повинні були згрупувати всі християнські сили для боротьби із загальною загрозою. Тобто якщо б Олександр IV не був зациклений на впровадженні латинського богослужіння в землях прусів і ятвягів та розумів політичну ситуацію в регіоні, а не тільки розпалював суперечності між можливими союзниками, то проти монголів було б організовано хрестовий похід.

Розглядаючи відносини Галицько-Волинського князівства й Тевтонського ордену, слід звернути увагу на те, що одна зі сторін і не думала розв'язувати спільну проблему: боротися проти монголо-татарської навали, яка була реальною загрозою для всього християнського світу. Так уже склалося в історії, що під час підписання союзних договорів у більшості випадків «союзники» не допомагають у вирішенні тієї проблеми, яка і

стала причиною підписання цього договору. Тепер, гарантуючи «надійний захист галицько-волинськими князями орденських земель від татар», руські правителі могли використовувати Тевтонський орден у розв'язанні будь-яких проблем у зовнішній політиці.

Отже, Галицько-Волинське князівство перебуваючи в складних геополітичних умовах, змогло не лише відстояти власну самостійність завдяки своїй дипломатії, а й налагодити тісні політичні, військові й торгово-економічні зв'язки з Тевтонським орденом.

Алещенко С.
ХНУРЕ

ПРО ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ БИТВИ НА СИНІХ ВОДАХ (1362 р.)

У рік 650-річного ювілею інтерес до подій, що відбулися 1362 р. на Синіх Водах, незрівнянно зріс. Це цілком закономірно, якщо зважати на їх значущість для народів Східної Європи. Річ у тому, що тоді поразки зазнала могутня держава, яка контролювала величезні простори Східної Європи. Золота Орда, зазнавши відчутного удару, похитнулася. Масштаби зумовлених цією подією наслідків з'ясувалися значно пізніше, але вже тоді, у 1360-х рр., окреслилися глибокі зміни в історії руських земель та Орди. Було закладено основу для майбутніх геополітичних трансформацій у східноєвропейському регіоні.

Але не слід і перебільшувати масштаби ослаблення Орди на той час: один із золотоординських лідерів Мамай – фактичний правитель її правобережної частини – утримував під своєю владою землі на захід від Волги.

Історико-географічна ситуація на центральносхідних окраїнах Великого князівства Литовського після згаданої битви й аж до Грюнвальдської 1410 р. у стратегічному плані суттєво змінилася. Ольгерд, окрім Поділля, підпорядкував своїй владі ще й Північну Київщину та Переяславщину. Сам момент битви було обрано не випадково: у 1363–1364 рр. у Поволжі відновлено боротьбу за сарайський ханський престол серед нащадків Батия. Нині відомо, що якраз тоді золотоординські міста лісостепової зони припиняють існувати. Саме співвідношення політичних сил у цьому регі-